

Володимир Островський
Галина Федун

МИСТЕЦТВО

Підручник інтегрованого курсу для 4 класу
закладів загальної середньої освіти

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН
2021

УДК 7:781(075.2)
О-78

Підручник створено за Типовими освітніми програмами, розробленими під керівництвом О. Я. Савченко та Р. Б. Шияна.

Островський В. М.

О-78 Мистецтво : підручник інтегрованого курсу для 4 кл. закладів загальн. серед. освіти / В. М. Островський, Г. П. Федун. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. — 2021. — 156 с. : іл.

ISBN 978-966-10-6423-1

Підручник за своїм змістом відповідає Державному стандарту початкової освіти й Типовим освітнім програмам, розробленим під керівництвом О. Я. Савченко і Р. Б. Шияна.

Для учнів та учениць 4 класу.

УДК 7:781(075.2)

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

Юні друзі!

Із допомогою цього підручника ви зможете поринути у прекрасний та неповторний світ мистецтва й продовжити з ним знайомство. Ви навчитеся розуміти музику, що здатна мовою звуків змальовувати красу та велич природи, ніжність і силу переживань. Завдяки образотворчому мистецтву ви відкриєте у собі невідомі раніше можливості побачити життя у нових барвах. А щоб розібратися у мистецьких творах, потрібні увага та бажання пізнати дивовижний світ звуків та кольорів.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

— виконай завдання

— переглянь відео, послухай музику

— розучуємо пісню

— ритмічні вправи

— заспівай

— намалюй

— ВИГОТОВ

Розділ І. Мистецтво мого народу

Тема 1

Державні символи України

Волелюбний дух українців, їхнє прагнення до незалежності ніколи не зникали, бо жили в історичних піснях і думках, створених народом. Однією з таких є пісня українського композитора Михайла Вербицького на вірші фольклориста й етнографа Павла Чубинського «Ще не вмерла...». Ця пісня пройшла довгий і тернистий шлях, поки не стала головним символом України, а з 1991 року виконується як Державний Гімн нашої країни.

Гімн — урочиста пісня, один із символів державності кожної країни.

Слухаємо та аналізуємо.

Державний Гімн України (слова П. Чубинського, музика М. Вербицького).

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Двічі

Основними державними символами, крім гімну, є ще прапор та герб.

Яка роль Державного Гімну в суспільстві?

Михайло Вербицький (1815–1870)

Композитор, хоровий диригент, священник, автор музики Державного Гімну України. У його доробку музика до драматичних вистав, водевілей, твори для симфонічного оркестру, хорові пісні.

Пригадайте, як слід виконувати ритмічний рисунок пісні.

Розучуємо пісню.

СВІТ ШКІЛЬНИЙ

Слова Т. Демчук

Музика І. Тарнавської

1. Із дитинства кожен знає — і дорослий, і малий —
Про веселий, різнобарвний і яскравий світ шкільний.
Мов професор, тут малеча, а буває навпаки —
І дорослі грають в ігри, наче справжні малюки.

Приспів:

Лунко дзвоник раз у раз	За один шкільний урок
Кличе друзів моїх в клас,	В невідоме зробим крок,
До веселої мандрівки	Попливемо по океану
Знову закликає нас.	І злітаєм до зірок.

2. Школа радо відчиняє свої двері для малят,
Тут вони усе пізнають і дадуть усьому лад.
Кожну цифру, мов картину, гарно виведе рука,
А ведмедик у портфелі зачекає до дзвінка.

Приспів.

3. Коридорами шкільними поруч йдемо я і ти,
Кожен мріє досягнути заповітної мети.
Школа тайни відкриває нам про землю й небеса,
Щоб творити ми уміли власноручно чудеса.

Приспів.

Кожна країна має свої державні та народні символи.

Державна символіка України формувалася не одне століття. В її основі лежать традиції, культура та історія нашої держави.

Що означає слово «символ»?

23 серпня щорічно ми відзначаємо **День Прапора України**.

Розгляньте картину. Які кольори художник називає рідними? Чому? Що символізують кольори Державного Прапора України?

Синьо-жовтий прапор маєм:
Синє — небо, жовте — жито;
Прапор цей оберігаєм,
Він — святиня, знають діти.
Прапор свій здіймаєм гордо,
Ми з ним дужі і єдині,
Ми навіки вже — народом,
Українським, в Україні.

Н. Поклад

М. Кафтан. *Рідні серцю кольори*

Розгляньте картину, над створенням якої у День Державного Прапора працювали 250 талановитих школярів. Що вона символізує? Який її колорит?

Прочитайте легенду про державні символи України. Які троє синів були у матері, як вони називалися? Чи здогадалися ви, хто була їхня мати?

Легенда

Жила собі жінка. І мала вона трьох синів. Росли вони чесними, сміливими та дуже любили свою неньку. Підросли сини і розійшлися по світах, прославляючи свою матір. Найстаршому сину на згадку про себе вона подарувала золоту корону з трьома промінцями. І назвали люди його Триzubом. Середульшому сину мати дала в дорогу синьо-жовтий стяг. Люди нарекли його Прапором. А найменший син отримав у дарунок соловейків голос. За це люди дали йому ім'я Гімн. Так і донині по всьому світу золотий триzub, синьо-жовтий прапор та урочистий гімн славлять рідну неньку — Україну.

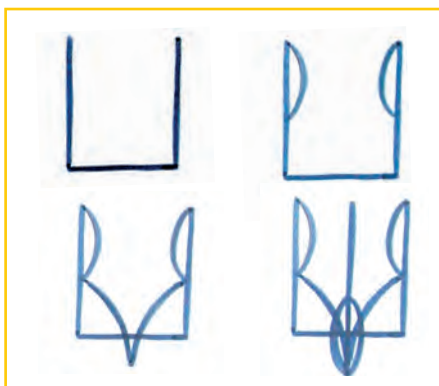
Триzub — герб України. Відображає триєдність життя: батько, мати, дитина, які символізують силу, мудрість і любов.

Яке слово тут зашифроване?

Потренуйтеся і ви малювати державні символи України — Герб та Прапор.

Тема 2

Українські мотиви у творах мистецтва

Різні види мистецтва знайомлять нас із культурою і побутом нашого народу. У картинних галереях ми споглядаємо мистецькі твори художників, чуємо музику в кіно, по радіо і телебаченню, слухаємо пісні. А пісенна творчість нашого народу формувалась упродовж багатьох віків. Це усний літопис життя нашого народу, золотий фонд української музичної культури. У піснях відображено працю і відпочинок, будні та свята, радість і смуток, історичні події тощо. Яскрава мелодійність та задушевність — це те, що живе у народних піснях.

Слухаємо та аналізуємо.

а) **Українська народна пісня «Віють вітри, віють буйні».**

Проста, яскрава, емоційна мелодія відразу лягає на слух і ніби випромінює гармонійне світосприйняття.

Дж. Фатторі. Буря

б) **Михайло Калачевський. «Українська симфонія» (частина 1).**

Зовсім по-іншому звучить пісня «Віють вітри, віють буйні» в інструментальному виконанні у першій частині симфонії. Звучить вона дещо поетично, спокійно та лірично. На її мелодії побудована головна тема першої частини твору. У цій частині симфонії автор використав

ще одну тему української народної пісні — «Йшли корови із діброви», щоб підкреслити картину лагідного літнього вечора.

Які враження викликає симфонічна музика в порівнянні з народною піснею? Які засоби виразності застосував композитор, щоб передати характер української природи?

Симфонія — великий твір для симфонічного оркестру, в якому розкривається багатючий світ людських почуттів та настроїв. Складається переважно з чотирьох частин.

Михайло Калачевський (1851–1907)

Композитор, піаніст, юрист. Писав симфонії, різноманітні інструментальні та духовні твори, романси, пісні.

Проплескайте ритмічний фрагмент одночасно зі словесним текстом.

2/4

Щи - ра о - сінь вже при - йшла, да - ри ла - нів при - нес - ла,
жи - то, греч - ку і пше - ни - цю, бу - де на хліб й па - ля - ни - цю.

Виконайте пісню «Світ шкільний».

Яка характерна риса цієї пісні? Як потрібно співати, щоб передати її характер та настрій? Які ще пісні ви знаєте про школу та шкільну дружбу?

Стежте за чіткістю дикції, диханням та чистим інтонуванням висоти звуків.

Українське народне мистецтво — яскраве та самобутнє. В усьому світі знають наші чудові вироби гончарства, неповторні мотиви розписів, вишиванок, писанок... Вони надихають на творчість молодих митців та мисткинь, зберігають мистецькі традиції багатьох поколінь українців.

Які рослини-символи України зображено на картині та творах декоративно-ужиткового мистецтва? Що вони символізують?

С. Глушук.
Калина та горобина

Розгляньте косівський розпис на тарілці. Знайдіть на ній візерунок та орнамент.

На візерунках також може бути повторення елементів, але не так чітко виражене, як в орнаменті.

Орнамент — візерунок, побудований на ритмічному повторенні та чергуванні елементів.

Візерунок — декоративний малюнок із різних елементів.

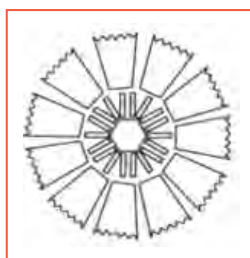
Чи всі візерунки є орнаментами? Чи всі орнаменти можуть бути візерунками?

Рослини у візерунках та орнаментах мають не такий вигляд, як у природі, але впізнати їх можна. Майстри спростили зображення рослин — **стилізували** природну форму, проте зберегли основні ознаки, які вирізняють їх серед інших.

Завдання художника під час створення стилізованого зображення — викликати гарний настрій виразним, лакованим малюнком, добором яскравих, насичених кольорів.

Які рослини впізнаєте у стилізованих зразках?

Намалюйте вітальну листівку, використовуючи стилізовані зображення квітів. Подаруйте листівку найдорожчій для вас людині.

1

2

3

4

Тема 3

Край, в якому ти живеш

Край, народ, природа — це ті слова, які зрозумілі всім людям з дитинства. Тому в різних видах мистецьких творів кожного народу митці відображали любов до батьківщини, рідної природи, вдячність героям і захисникам своєї країни. А пісні про рідний край допомагали людям на чужині, втішали у скрутні часи, надавали сил у дні важких випробувань і труднощів, вселяли в серця віру, надію та любов.

Слухаємо та аналізуємо.

а) **Володимир Івасюк. «Відлітали журавлі».**

Яка пора року оспівана у пісні?

Яке враження склалось у вас від прослуханого твору?

б) **Микола Лисенко. «Фантазія на українські теми».**

У фантазії автор використав дві старовинні українські народні пісні — «Ой я нещасний» та «Ой, Гандзю милостива».

Що різнить та що об'єднує твори, котрі ви прослухали?

Які риси найбільш притаманні українським пісням?

Фантазія (уява, вигадка) — музичний твір довільної форми примхливого характеру і фантастичного змісту.

Володимир Івасюк (1949–1979)

Композитор-виконавець, поет. Один із основоположників української естрадної пісні, в доробку якого близько 107 пісень. Багато з них стали всесвітньо відомими і вже вважаються народними («Червона рута», «Водограй», «Я піду в далекі гори»).

Ритмічний діалог.

1. гр. $\frac{4}{4}$ Хто це сту-ка-є в ві-кон-це?

2. гр. $\frac{4}{4}$ Мо-же, це о-сін-нє сон-це?

1. гр. Ні! На-пев-но, го-ро-бець.

2. гр. Та ви що? Це ж ві-те-рець!

Розучуємо пісню.

КВІТУЧА УКРАЇНА

Слова та музика Н. Май

1. Де сяє сонце золоте
І журавлі курличуть,
В саду черешенька цвіте,
Вечерять мама кличе.
Співає сонячні пісні
Уся моя родина,
Бо я вродилась на землі,
Що зветься Україна!
2. Любові сповнена земля —
Одна така на світі,
Тут кожен день стрічаю я,
Серця добром сповиті.
Ми покладемо за мету
Від малу й до загину
Любити землю цю святу,
Що зветься Україна!

Приспів.

Приспів:

За квітучі гаї
І калини цвіт у лузі
Станьмо, браття мої,
Помолімось разом, друзі.
Хай молитви слова
В небо птахою полинуть,
Щоб завжди берегла
Матір Божа Україну!

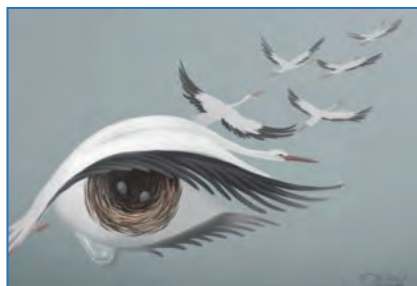

Наш чудовий рідний край зветься Україною. Тут живуть друзі та родина, лунає українська мова. Багато художників любов до рідної землі передають у творах мистецтва.

Які види мистецтва ви знаєте?

Розгляньте картину сучасного українського художника Олега Шупляка, написану 2020 року. Це твір живопису, виконаний олійними фарбами.

О. Шупляк. *На чужину*

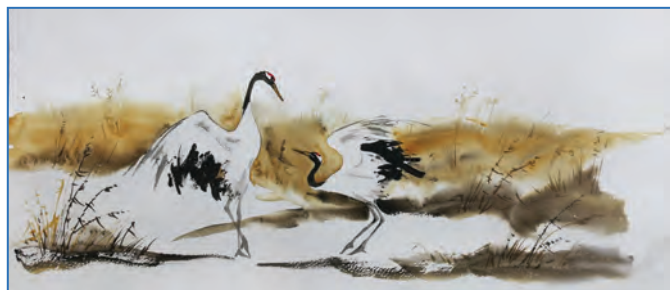

Пригадайте, як називаються картини з **подвійним змістом**. За чим тужать птахи? Як це передав художник на картині-двовзорі? У якому форматі її виконано?

«Щасливий той господар, на обійсті якого оселиться лелека родина», — говорить народна мудрість. Лелеки — народний символ України.

Лелеку часто плутають із журавлем. У чому між ними відмінність? Пригадайте твори усної народної творчості про лелек та журавлів.

Т. Самсонова. *Закохані журавлі*

О. Башук. *Лелеки*

Цікаво, що лелеки часто селяться на висоті, ближче до людей, обирають для гніздування електричні стовпи чи

дахи сільських хат. Якщо іноді й переміщаються в зграї, то летять хаотично.

А от журавлі будують гнізда на землі, переважно в заболоченій місцевості та подалі від людських поселень. Перельоти здійснюють організовано, шикуючись клином, або ключем.

Люди вірять, що ці птахи приносять щастя. Тому радіють їхньому поверненню навесні, а восени з сумом проводжають у теплі краї.

Намалюйте журавлиний ключ. Подаруйте свою роботу друзів чи подрузі, побажавши їм щастя та цікавих подорожей.

1. Намалюйте помаранчевий фон — він додасть картині загадкового настрою та тепла.
2. Посередині аркуша чорним кольором зробіть тоненькі хвилі. Це будуть вигини тіл журавлів.
3. Невеличкими кружечками позначте голови журавлів, а плавними лініями — середину їхніх крил.
4. Гарно вималюйте тонкі довгі шиї та витончені тіла птахів. Видовженими плавними рисками позначте кінцівки журавлів — їх майже не видно в польоті. Розфарбуйте журавлиний ключ.

1

2

3

4

Тема 4

Краса української природи у творах мистецтва

Милуючись красою рідної природи, поети створювали свої вірші, художники відображали на полотні квітучі гаї, багаті на урожай лани, а композитори, під враженням природних явищ, писали чудову задушевну музику.

Образи природи настільки глибоко проникають у твори мистецтва, що без них неможливо розкрити життєвий зміст багатьох художніх творів. Зв'язок музики з природою простежується як у народних та авторських піснях, так і в інструментальній музиці: «Ой на горі жито», «Благослови, мати, весну зустрічати», «Вийди, вийди, Іванку», «Рече та стогне Дніпр широкий», «По діброві вітер виє» та інші.

Слухаємо та аналізуємо.

М. Тимченко.

Рече та стогне Дніпр широкий...

О. Шаронов.

Пливе човен

а) **Данило Крижанівський. «Рече та стогне Дніпр широкий» на вірші Т. Шевченка.**

б) **Микола Лисенко. «Баркарола».**

У цьому творі композитор використав мелодію української народної пісні «Пливе човен» і створив чудову музику «на воді».

Баркарола — лірична пісня човняра. Характерний ритмічний рисунок в акомпанементі створює відчуття хвиль на воді.

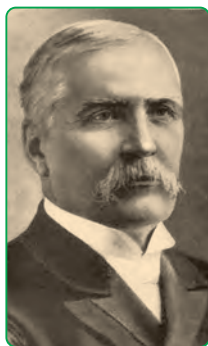

Проспівайте мелодію за нотним текстом. Яку пісню вона вам нагадує?

Який характер твору? Що спільного у прослуханих творах? Який життєвий зміст об'єднує пісню та інструментальний твір?

Який із цих творів справив на вас найбільше враження?

Микола Лисенко (1842–1912)

Основоположник української класичної музики. Написав 11 опер, найвідоміші з них «Тарас Бульба», «Різдвяна ніч», «Наталка Полтавка», а також дитячі твори «Коза-Дерева», «Пан Коцький», «Зима і Весна».

Ілюстрація пісні

У кожної людини є власне бачення почутого і побаченого, а тому вона може по-своєму оцінити й охарактеризувати мистецький твір. Спробуйте створити словесні ілюстрації до прослуханих творів.

Виконайте пісню «Квітуча Україна».

Доберіть інструменти та створіть власний ритмічний супровід пісні.

Краса природи вабить око. Що ви відчуваєте, коли милуєтеся квіткою чи спостерігаєте за метеликом? Як передають свої почуття, красу довкілля письменники, композитори, художники?

Розгляньте картини. Визначте, до якого виду пейзажу вони належать.

Який настрій у вас викликають ці полотна? Як у пейзажах передано далечінь? На котрій картині використано прийом загороджування?

І. Кафтан. Чайки над морем

Л. Поворозник. Полонина

Які види пейзажу ви знаєте? Пригадати допоможе «хмарка слів».

Художники красу природи відтворюють за допомогою кольору, лінії, форми у творах живопису, в малюнку, скульптурі.

О. Шапошник.
Ніжність (м. Бердянськ)

Визначте картину, котра виконана в техніці **пуантилізму**.

«Малювати крапочками» можна фарбою одного кольору або ж різними.

Намалюйте дерево за допомогою крапочок. Використайте ватяні палички і гуаш. Зубною щіткою зобразіть траву.

1

2

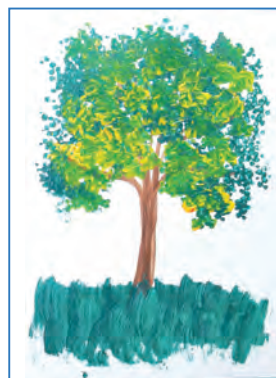
3

4

5

6

Тема 5

Співці рідної природи

У різноманітних мистецьких творах людина розповідає про довкілля, свої почуття та переживання словами чи фарбами. Музика, як поезія чи живопис, теж може розповісти про реальні події чи відтворити картини природи, почуття, але вже мовою звуків та різними виражальними засобами. Вслухаючись у мову композиторів-класиків, можна відчувати, з якою добротою, ніжністю та любов'ю вони створювали свої музичні шедеври про рідний край, чарували мелодією і характерним інструментальним забарвленням.

Слухаємо та аналізуємо.

а) **Українська народна пісня «Верховино, світку ти наш».**

Лірична тема пісні сприймається як вираження почуттів любові до рідного краю, захоплення його красою.

б) **Георгій Майборода. «Гуцульська рапсодія».**

Композитор зобразив картини життя та природи карпатського краю. Невеличкий вступ нагадує награвання на трембіті, а головна тема змальовує народне свято.

Георгій Майборода (1913–1992)

Композитор, педагог, музично-громадський діяч. Працював у різних жанрах, та в його доробку переважає героїко-патріотична тематика: опери «Тарас Шевченко», «Ярослав Мудрий» та інші твори.

Яке враження справили на вас ці твори?

Рапсодія — вокальний або інструментальний твір вільної побудови, що складається з кількох різноманітних епізодів.

Виконайте вправу двома групами.

1. гр.

2. гр.

1. гр.

2. гр.

Розучуємо пісню.

СОНЯЧНЕ ЗАЙЧЕННЯ

Слова О. Радущинської

Музика М. Ведмедері

- Ой! По носі сонце скаче,
В піжмурки гра з дощиком.
Придивилась, а то зайчик
Із куценьким хвостиком.

Приспів:

Розсипає веселики
Зайченятко сонячне,
Щоб для кожної дитинки
Було в долі сонячно.

- То стрибнув з лица на вії,
Вушками лоскоче,
Мов секрети чарівнії
Розказати хоче.

Приспів.

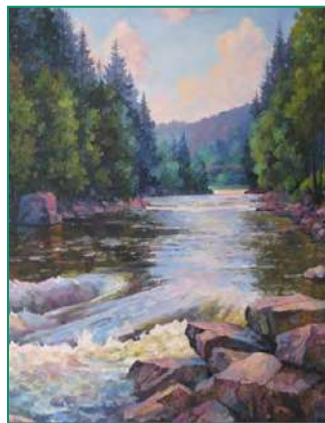

Краєвид, від якого перехоплює подих, і справжній дух свободи — ось що таке гори. Чи бували ви у горах? Яке враження вони на вас справили?

Передній план вводить глядача в картину, втягує у глибину простору. **Середній** план є головним, на ньому зазвичай розгортається головна дія картини і поміщаються головні предмети та герої. **Задній** план позначає місце дії.

Розгляньте картини українського художника Володимира Шумила, створені під час його подорожі Карпатами. Що він зобразив на передньому, середньому та дальньому планах?

В. Шумило. *На Верховині*

В. Шумило. *Водоспад Пробій*

Ви не раз переконувалися, що мистецтво постійно розвивається. З'являються нові техніки, інструменти. Творча енергія митців спонукає їх до пошуку та відкриттів.

Мастихіни

В. Шумило — художник-живописець. Красу української природи він передає за допомогою фарб і **мастихіна** — інструмента у вигляді маленької лопатки для змішування, видалення чи густого нанесення фарб.

Душею українських гір є трембіта. Цей музичний інструмент занесено до Книги рекордів Гіннеса як найдовший музичний інструмент світу — його довжина сягає 3–8 метрів. У давнину трембіта супроводжувала все життя гуцулів.

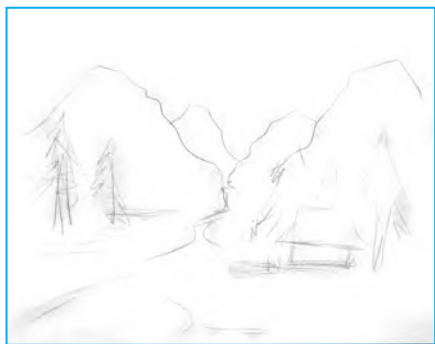
Її звук чутно аж за 10 км! Особливі звуки інструмента сповіщали про небезпеку, про радісні й сумні події. З трембітою і нині запрошують на весілля та колядують.

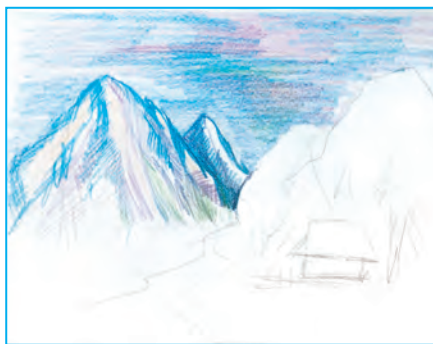
Послухайте звучання українського народного духового музичного інструмента – трембіти. Які картини постали у вашій уяві?

Хто хоч раз побував у горах, неодмінно захоче побувати ще раз. Неймовірна краса, чисте гірське повітря ваблять туристів. Уявіть себе художником-графіком. Намалюйте графічними матеріалами гірський пейзаж.

1

2

3

4

Осінні краєвиди української природи завжди приваблювали багатьох митців, а поетичні твори органічно переплітаються з образами природи як у музиці, так і в образотворчому мистецтві. У них вчувається задушевність, а іноді й сум.

Передаючи стан природи, композитор, як і художник, добирає відповідні «забарвлення», що забезпечуються засобами музичної виразності: яскравими чи журливими мелодичними інтонаціями, динамічними відтінками, темпом, тембром, мажорним чи мінорним ладом, вокальним чи інструментальним жанром.

Висне небо синє,
Синє, та не те;
Світить, та не гріє
Сонце золоте.

Темная діброва
Стихла і мовчить;
Листя пожовтіле
З дерева летить.

Я. Щоголів

Слухаємо та аналізуємо.

а) «Осінній етюд» (відеофільм).

б) Микола Лисенко. «Елегія».

Це твір задумливого, журливого характеру, в якому розкривається душевний стан людини (скорбота, сум, від-

чай). Мелодика твору близька до інтонації сумних народних пісень.

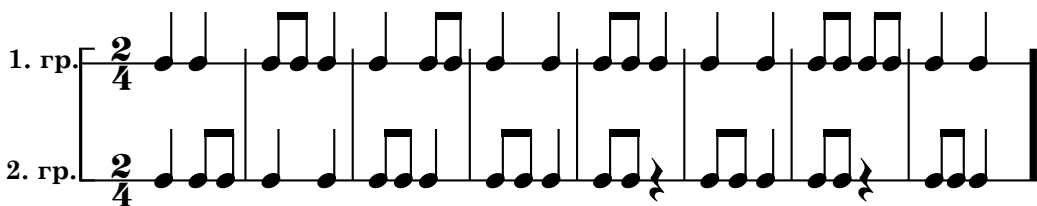
Що ви відчули, слухаючи цю музику? Який настрій навіює прослуханий твір? Чи однаково звучить музика протягом усього твору?

Можливо, ви відчули настрій людини, яка милується красою золотої осінньої пори?

Порівнюючи вірш, пісню та «Елегію», чи можемо сказати, що всі вони характеризують образи природи?

Виконуючи вправу, використайте різні способи відтворення ритму в кожному голосі.

Виконайте пісню «Сонячне зайченя».

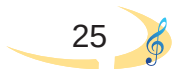
Уявіть себе музикантом та придумайте супровід до пісні на своїх музично-шумових інструментах.

Які елементи музичної мови потрібно задіяти, щоб передати веселий настрій пісні?

Що можна виділити з-поміж усіх її виражальних елементів?

Ритм, текст, темп, характер, мелодія.

Коли в гості приходить осінь, усе навколо завмирає в очікуванні справжнього дива. Чарівні перетворення дерев, розкіш осінніх дарів під ногами будь-кого змусять замовчати подих.

Н. Фугель. *Чарівниця-осінь*Б. Саламов. *Осінь, осінь*

Осінь часто порівнюють із дівчиною. Якою побачили цю пору року художники? Які кольори — теплі чи холодні — допомогли митцям передати осінню красу? Який настрій викликають картини?

Загадка

Невидимка ходить в гаї,
Всі дерева роздягає.

(члї?О)

Восени теплі сонячні дні змінюються холодними та похмурими з дощем і вітром.

Розгляньте картину. Які емоції передав художник?

В. Рекуненко. *Дощик*

Неймовірно цікаво спостерігати, як звичайне листя перетворюється на кумедних звірят, мальовничі пейзажі чи абстрактні візерунки. Нещодавно воно тихо шелестіло під ногами в сусідньому парку, а нині стає частиною захопливої композиції.

Листям можна не тільки гратися і створювати з нього прекрасні вироби, а й малювати з його допомогою!

Намалюйте казкових птахів з допомогою листя та фарб. Влаштуйте у класі виставку осінніх композицій.

1

2

3

4

5

Тема 7

Козацькому роду нема переводу

Народні пісні та козацькі думи — це геніальна пісенна біографія нашого народу. З її рядків постає образ воїна і трудівника, котрий віками виборював свою незалежність, право бути самим собою, жити і дихати на повні груди на рідній українській землі. У походах та морських подорожах козаки складали пісні, думи та марші, які згодом донесли до нас кобзарі, лірники та бандуристи. Одним з таких є «Запорозький марш», мелодію якого записав і довершив бандурист Євген Адамцевич.

Слухаємо та аналізуємо.

Є. Адамцевич. «Запорозький марш».

Й. Брандт. Богородиця

Яке враження у вас склалося від прослуханого твору?

Динамічні відтінки (повторення)

f — форте (голосно)

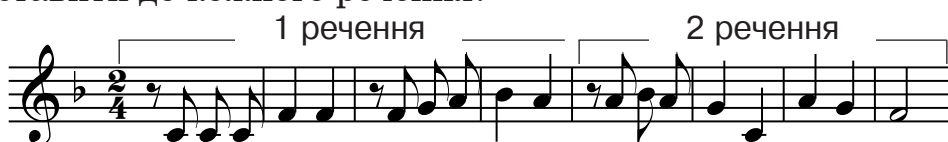
mf — мецо-форте (не дуже голосно)

p — піано (тихо)

mp — мецо-піано (не дуже тихо)

Проспівайте мелодію. Які динамічні відтінки можна поставити до кожного речення?

Розучуємо пісню.

ХЛОПЦІ-КОЗАКИ

Слова Н. Коломієць

Музика М. Ведмедері

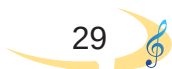
1. Мчаться коні прудконогі,
Б'ють копитом рисаки.
В степ широкий за пороги
Їдуть хлопці-козаки.
Славна Хортиця в тумані,
Кличе колокола дзвін.
Звідси в бій на бусурманів
Пан отаман вів загін.

Приспів:

Козаки, козаки, козачата,
Хай дзвенять лише в танці шаблі.
Хай летить про вас слава крилата
Гей, по всій українській землі.

2. Запорозька Січ збирає:
Знов сурмить козацький ріг.
В серці віра оживає,
Повертається з доріг.
Україно, просто неба
Зелен-садом ти цвіти.
Якщо треба, в бій за тебе
Підуть хлопці-козаки.

Приспів.

Україна — козацький край. Саме тут жили і захищали від ворогів рідну землю мужні, сильні та вільні люди — козаки. 14 жовтня — День українського козацтва і захисника України, Свято Покрови Пресвятої Богородиці. Козаки берегли культуру та звичаї рідного краю, дивували та захоплювали, надихали митців на створення своїх шедеврів.

Розгляньте ілюстрації заслуженого художника України Євгена Удіна до дитячої книжки. До якого виду мистецтва вони належать? Які виражальні засоби використано?

Є. Удін. *Козацькі вітрила*

Які козацькі символи (клейноди) ви знаєте? Як називаються козацькі човни, які використовувалися для морських походів?

Героїку козацтва висвітлено й у поштових марках.

Розгляньте поштову марку. Хто на ній зображений? На чому грає козак? Для чого використовують поштові марки?

Уособленням українського народу є козак Мамай — один із найпопулярніших образів козака-лицаря.

Розгляньте зображення козака Мамаю. Визначте, де тут є кругла та рельєфна скульптура. Пригадайте, яка між ними відмінність.

Козак Мамай.
Барельєф

Козак Мамай.
Горельєф

Пам'ятник козаку
Мамаю (м. Київ)

Барельєф — це низький рельєф, в якому фігури виступають над площиною не більше, ніж на половину об'єму.

Горельєф — це високий рельєф, в якому фігури виступають над площиною більше, ніж на половину об'єму. Це майже кругла скульптура, яку не можна обійти, адже вона прикріплена до площини.

Виліпіть із пластиліну круглу скульптуру козака. Ваші ви-
робки будуть продовженням славних традицій та героїчної
слави українських козаків.

1

2

Тема 8

Із чистих джерел народної творчості

Для професійних музикантів та композиторів народна пісня є невичерпною скарбницею, на основі якої вони створюють обробки для інструментального виконання чи використовують у творах різних жанрів. Однією з таких пісень є «Засвіт встали козаченьки». За народними переказами, цю пісню склала Маруся Чурай, коли її коханий вирушив з козаками у похід. Сповнена туги, лірична пісня сподобалась козакам. Її виконували у походах, а з часом вона стала їхньою улюбленою маршовою піснею.

Слухаємо, дивимось та аналізуємо.

а) **Українська народна пісня «Засвіт встали козаченьки».**

б) **Левко Ревуцький. Увертюра до опери М. Лисенка «Тарас Бульба».**

М. Дерегус. Тарас Бульба на чолі війська

Розпочинається увертюра героїчною закличною темою, яку виконує група духових інструментів. Далі музика

швидко розвивається, з'являється друга лірична тема пісенного типу. Потім вчуваються інтонації як першої, так і другої теми. А завершує увертюру третя тема, в якій звучить мелодія пісні «Засвіт встали козаченьки» як символ перемоги над ворогом.

Як розвивається музика в увертюрі? На одній мелодичній темі чи кількох?

Левко Ревуцький (1889–1977)

Композитор, піаніст, педагог. Написав дві симфонії, увертюру до опери М. Лисенка «Тарас Бульба», концерти для фортепіано та багато творів різних жанрів.

Тривалість нот (повторення)

У музиці є звуки різної тривалості. Щоб їх записати, використовують ноти, які вказують різну тривалість кожного звуку. Застосовують їх у співі так: потрібно подумки полічити кожну тривалість, якою записаний звук.

Проспівайте цю мелодію. Якими тривалостями вона записана?

Виконайте пісню «Хлопці-козаки».

Що потрібно, аби створити бойовий та урочистий настрій пісні?

Україна багата талантами, славиться цікавими звичаями і традиціями. Народна творчість — невичерпне джерело мудрості, краси і натхнення.

Розгляньте зразки декоративних розписів, якими славиться Україна. Пригадайте та визначте серед них петриківський, косівський і самчиківський розписи. Які вироби декоративно-ужиткового мистецтва, прикрашені розписом, є у вас вдома?

Помандруємо у місто Яворів, що на Львівщині. Тут здавна виготовляють яворівську іграшку, яку прикрашають розписом. Його називають «вербівкою», бо всі малюнки (квіти і листочки) виконують у вигляді вербових гілок. Червоний, жовтий, зелений, коричневий та білий — характерні кольори «вербівки». Традиційно іграшку виготовляють з осики.

О. Сойка та О. Когут. *Яворівська іграшка*

Художниця Наталя Дюг малює картини на тканині та склі, майстерно застосовуючи символіку яворівського розпису.

Н. Дюг. Коники

В українських піснях часто згадуються тварини, зокрема коні. Вони були вірними супутниками запорозьких козаків. Про них співають також у піснях про кохання.

Послухайте пісню «Розпрягайте, хлопці, коней». Які картини постали у вашій уяві?

Розмалуйте яворівським розписом іграшку-коника за зразком або власним задумом.

1

2

3

4

5

6

Тема 9

Різні барви у природи

Художніми виражальними засобами мистецтва можна передати будь-яку картину, відтворити будь-який образ. Художнику для цього потрібні фарби чи олівці, а композитору слід підібрати таку комбінацію звуків, яка б відповідала задуманому змісту та образу.

Слухаємо та аналізуємо.

Ігор Шамо. «Гуцульські акварелі».

Роман та Надія Федини. Гуцульська полонина

Музика у творі звучала монотонно чи змінювалась силою звуку? Які засоби виразності застосував композитор, щоб передати красу карпатського краю?

Ігор Шамо (1925–1982)

Композитор, заслужений діяч мистецтв, педагог, народний артист, професор. Писав симфонічну музику, увертюри, концертні твори, пісні, романси, музику до театральних вистав, документальних та художніх кінофільмів.

Розмір такту (повторення)

Кожен музичний твір може складатись із кількох частин. Та є у нотному записі маленькі частинки, на які поділяється мелодія. Це **такти**. Поділ на такти залежить від кількості наголошених долей у такті.

Виконайте невеличкий музичний фрагмент. У якому розмірі його створено?

Розучуємо пісню.

РІЗНІ БАРВИ У ПРИРОДИ

Музика і слова Н. Рубальської

1. Коли захочемо намалювати
Картину незвичайної краси,
Розглянемо ми у природі барви
Й позичимо найкращі кольори.
Пропливає срібна рибка у воді,
І курличуть в небі сірі журавлі.
Полуничка червоніє у траві,
Як чудово, що є різні кольори!
2. Багато барв у рідної природи,
І дружать між собою всі вони.
З'єднавшись у барвистім хороводі,
красу дарують матінці-землі.
Кумкає зелена жабка на лужку,
Бавить зір лілея біла у ставку.
Розсипає нічка зорі золоті,
Як чудово, що є різні кольори!

Влітку так і хочеться погуляти надворі. А там... розмаїття квітів, в саду — налиті сонцем фрукти, а город — весь у зелені та соковитих плодах. Стільки різних барв навколо!

Овочі та фрукти є не тільки щоденними гостями наших столів, а й багатою спадщиною відомих художників світу.

Розглядаючи гарний натюрморт, виникає бажання полакувати смачними фруктами, понюхати квіти або ж розглядати складки на скатертині.

Чому намальовані предмети здаються живими? З якого боку, на вашу думку, падає світло?

Ю. Перепілкина.
Український натюрморт

Порівняйте зображення. На якому малюнку намальована грушка здається пласкою? Чого не вистачає?

У малюванні саме освітлення допомагає виявити форму предмета, передати його об'єм і фактуру. Там, де промінець сонця падає на предмет, його колір світліший, а частина, що в тіні, — темніший.

Розгляньте картину з секретом відомого італійського художника Джузеппе Арчімбольдо. А тепер переверніть підручник «догори ногами». На який жанр живопису перетворився натюрморт? Яким є садівник — веселим чи сумним?

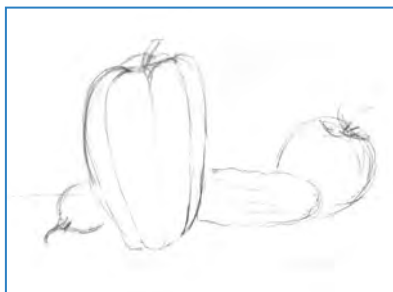
Дж. Арчімбольдо. *Садівник*

Уявіть себе відомим художником і намалюйте фрукти та овочі у своєму альбомі. Пам'ятайте про співвідношення розмірів зображуваних предметів та їхнє розміщення на аркуші.

- Наведіть контури. Щоб композиція вийшла цілісною, намагайтеся, аби один предмет злегка ховався за інший.
- Розфарбуйте овочі та фрукти, оминаючи зону відблиску світла.
- Місця впадин та нерівностей зробіть темнішими.
- Заштрихуйте поверхню стола, на якому лежать овочі. Правильно зобразіть тіні.
- Ближчі предмети зображуйте нижче, а віддалені — вище.

1

2

3

4

Тема 10 Світ очима людей мистецтва

Різні види мистецтва мають спільну основу — саме життя. А життєві ситуації спонукають людину до роздумів, нахнення та творчого пошуку.

Однак у кожного виду мистецтва є власні виражальні засоби, щоб передавати різносторонні життєві явища і висвітлювати їх у яскравих тонах, виразних словах чи музичних творах.

Та у кожного виду мистецтва є одна спільна властивість — цілеспрямоване ставлення до «побаченого серцем». Тож до якого б художнього твору ми не звертались, кожен з них наповнений теплотою людських почуттів.

Розгляньте репродукцію картини А. Куїнджі «Осінь» та порівняйте її з віршем. Що різнить картину і вірш?

Біжить дорога серед літа,
шумлять хліба густим зерном,
а над полями місяць світить —
зоріє небо над селом.

В. Островський

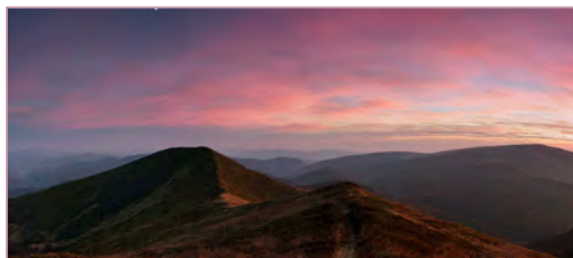
А. Куїнджі. *Осінь*

Слухаємо та аналізуємо.

а) **Яків Степовий. «Зоре моя вечірня» на вірші Т. Шевченка.**

У пісні дуже вдало поєднуються слова й мелодія, які в сукупності передають внутрішні почуття та явища природи.

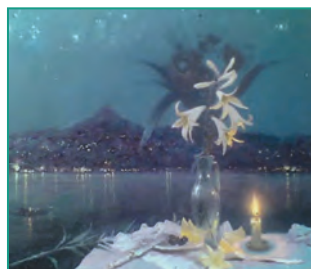
В. Мартинюк. *Вечірня зоря*. Фото

б) Михайло Калачевський. «Ноктюрн».

Який характер кожного з цих творів? (*Драматичний, поетичний, добродушний.*) Який настрій пробуджує кожен з них? (*Бадьорий, похмурий, спокійний, радісний.*)

Який вид мистецької діяльності для вас найдоступніший і чому? Обґрунтуйте.

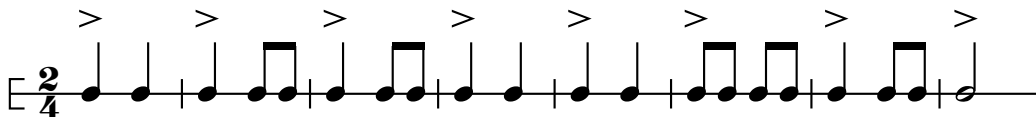

В. Рекуненко. Ніч

Ноктюрн — лірична наспівна мелодична п'єса, зміст якої пов'язаний з художніми образами ночі.

Сильні та слабкі долі такту

У музиці, як і в словах, є наголоси. Однак у музиці вони чергуються рівномірно, а наголос завжди припадає на першу долю такту, незалежно від розміру. Перед сильною долею завжди ставиться тактова риска.

У розмірі 4/4, крім першої сильної долі, є ще відносно сильна — третя доля.

З якого прослуханого твору ця мелодія?

Виконайте пісню «Різні барви у природи».

Яка це пісня? Доберіть слова, що її характеризують.

Загадкова, ніжна, весела, спокійна, таємнича, похмура, тривожна.

Пригадайте, які з прослуханих музичних творів передають радісні почуття.

Природа для митців — джерело натхнення. Вони милуються розмаїттям квітів у лузі, в саду чи полі. Їх зачаровує літній ранок чи зимовий вечір... Вони вміють помічати красу.

І. Посохін. *Маки*

А краса живе в усьому
На Землі і в Небесах:
В світлі сонечка ясному,
У замріяних лісах,
У степу, на хлібній ниві,
Там, де пташка п'є росу...
І, щоб ви були щасливі,
Вчіться бачити красу.

Н. Красоткіна

Пригадайте, як називається картина, що складається з трьох частин. Яку картину-триптих М. Кафтана ми розглядали у 3 класі?

Композиція картини може бути **симетричною**. Якщо уявною лінією таке зображення розділити навпіл, то ліва і права частини будуть однаковими. Композиція вважається **асиметричною**, якщо ці частини різні.

Визначте симетричну й асиметричну композиції.

М. Примаченко.
*Дві синички...*Л. Поворозник.
Букет

Композиції створюють у різних форматах: прямокутному, круглому, овальному, трикутному. Усе залежить від задуму художника.

Обираючи формат, слід брати до уваги, як розташовані основні об'єкти композиції (горизонтально чи вертикально) чи як розвивається дія сюжету (зліва направо чи в глиб картини).

Найбільш поширеним є прямокутний формат.

Як формат кожної композиції підпорядкований її формі?

Уявіть себе художником-графіком або скульптором (за вибором). Пофантазуйте і створіть «Казкове містечко». Можете скористатися зразком. Формат роботи виберіть самостійно.

1

2

3

4

Упродовж багатьох віків народ творив своє просте і величне мистецтво. Це — казки, билини, прислів'я, думи та пісні, виникнення яких пов'язане з трудовими та обрядовими процесами.

Герої цього жанру — історичні особи, подвиги яких закарбувалися в народній пам'яті, або ж безіменні герої, пов'язані з конкретними історичними подіями. Однією з найвідоміших історичних пісень є козацька пісня «Ой на горі та й женці жнуть». Вона донесла до нас пам'ять про героїв боротьби українського народу з турками та ординцями — Петра Сагайдачного і Петра Дорошенка.

Слухаємо та аналізуємо.

Українська народна пісня «Ой на горі та й женці жнуть».

У пісні виражено національний колорит, передано характер та настрої українського козацтва.

Л. Денисенко.
Гетьман Петро
Дорошенко веде своє
Військо Запорозьке

Які ви знаєте пісні, де оспівується життя нашого народу минулих часів?

Звукоряд. Ступені звукоряду (повторення)

Ноти, якими записані пісні на нотному стані, вказують на відповідну висоту звуків. Це можуть бути звуки різної висоти — як високі, так і низькі. Але є певна послідовність запису звуків нотами. Це нотний...? Проспіваємо звукоряд у висхідному та низхідному порядку.

Розучуємо пісню.

ОЙ НА ГОРІ ТА Й ЖЕНЦІ ЖНУТЬ

Українська народна пісня

1. Ой на горі та женці жнуть, А попід горою, Яром-долиною Козаки йдуть. Гей, долиною, Гей, широкою, Козаки йдуть.		3. А позаду Сагайдачний, Що проміняв жінку На тютюн та люльку, Необачний. Гей, долиною, Гей, широкою, Необачний.
2. Попереду Дорошенко Веде своє військо, Військо Запорізьке, Хорошенько. Гей, долиною, Гей, широкою, Хорошенько.		4. «Гей, вернися, Сагайдачний, Візьми свою жінку, Віддай тютюн-люльку, Необачний! Гей, долиною, Гей, широкою, Необачний!»

Історія народу в мистецьких творах

За творами мистецтва, які створюють митці впродовж багатьох років, можна дізнатися про життя українців, їхній побут, звичаї, традиції. Мистецтво — багата культурна спадщина українського народу.

Подумайте, чи можна дізнатися про історію нашого народу, розглядаючи давні твори мистецтва.

У Софії Київській, що є визначною пам'яткою історії та архітектури України, поєднано два види монументального живопису — фрески та мозаїка.

Собор Святої Софії, або Софія Київська

Фреска — це найдавніша техніка настінного живопису. Зображення художники виконували на вологій штукатурці водяними фарбами.

Богоматір Оранта.
Мозаїка. Софія Київська

Фреска «Скоморохи».
Фрагменти. Софія Київська

Мозаїка — це цілісне зображення з елементів різної форми, величини, кольору. Для декорування античні митці використовували кольорові камінці, а сучасні — кольорове скло, керамічну плитку тощо. Зблизька мозаїка схожа на пазл, де добре видно окремі частинки, а здалеку бачимо цілісну картину.

Цікавими виглядають речі, прикрашені мозаїкою. Ось яких дивовижних звірів виготовив український скульптор Костянтин Скрытцкый.

Як автор оздобив свої роботи? Дослідіть, де зараз сучасні майстри використовують мозаїку.

К. Скрытцкый. Пейзажна алея у Києві

Уважно розгляньте дитячі роботи. З яких матеріалів учні зробили мозаїку?

Створіть мозаїку з паперу «Фантастичний звір».

Наріжте кольоровий папір на квадратики, трикутники.

Зробіть контур якоїсь фігури без дрібних деталей.

Зображення намастіть клеєм і викладіть елементи мозаїки. Деталі розміщуйте одна коло одної.

1

2

3

4

5

Українську пісенну спадщину становлять історичні та календарно-обрядові пісні, а також думи. Все життя народу нашого відтворено у піснях, легендах, казках, оповідях та думах. У них відображено радість і смуток, тривогу та урочистість, натхнення і віру в перемогу. Цей пісенний жанр сформувався у період визвольної боротьби українського народу за свободу і незалежність.

Характерною рисою у старовинних піснях та думах є імпровізаційно-речитативний характер мелодики, а виконувались вони кобзарями, бандуристами та лірниками.

Слухаємо та аналізуємо.

а) Народна дума «Маруся Богуславка».

Дума зберегла для сьогодення трагічну сторінку історії нашого народу про численні набіги на українські землі в XV-XVII століттях турецько-татарських людоловів.

У ній розповідається про героїчний вчинок дівчини-полонянки — Марусі Богуславки, яка звільнила козаків із турецької неволі, а сама залишилась на чужині.

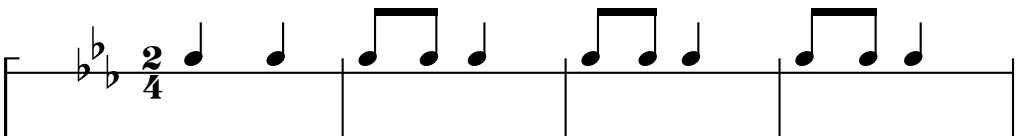
М. Дерегус. Маруся Богуславка

*Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная.*

Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного
у вічі собі не видають...

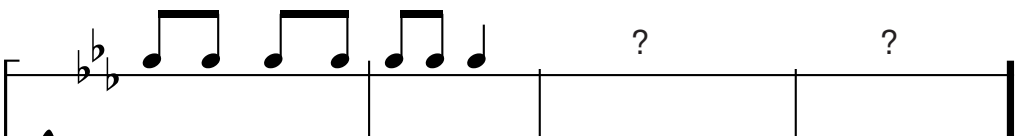

Придумайте закінчення мелодії до цього віршика-загадки.
Спочатку продумайте ритм, щоб підкреслити зміст вірша.

1. гр.

2. гр.

Що у сві-ті най-теп-лі-ше, най-ми-лі-ше, най-світ-лі-ше?

1. гр.

2. гр.

В не-бі вдень во - но гу-ля-є, ніч при-хо-дить – спать ля-га-є.

Виконайте пісню «Ой на горі та й жінці жнуть».

Співайте у темпі маршу — енергійно та чітко. Стежте за виразною вимовою складів, точною інтонацією мелодії та чітким ритмом. Прислухайтесь до співу вчителя й товаришів, не виділяйтесь із загального хору.

Застосовуйте для супроводу пісні різні за тембром шумові інструменти (бубон, брязкальця, палички, дзвіночки).

З давніх-давен на захист рідного народу ставали жінки й чоловіки, волонтери й військові, громадські діячі й митці. Про мужність героїв написано багато картин і книжок, їхній героїзм оспівано у віршах і піснях, їм присвячено чимало фільмів.

На якій картині «звучить» героїчна музика, а на якій — жар-тівлива? Який стан душі передали художник і художниця у своїх роботах?

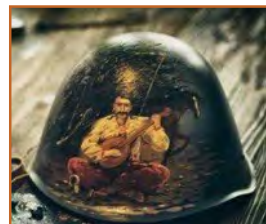

М. Кафтан. *Майдан* (2014)

Н. Чубко. *Українські вечорниці*

Чи знаєте ви, хто такі герої? Найчастіше це безкорисливі, скромні люди. У складні та відповідальні часи вони вступають у боротьбу зі злом, несправедливістю чи брехнею.

Тема миру дуже актуальна у творчості митців. Тернопільський художник Микола Кафтан розмальовує військові каски. На одних зображує українські пейзажі, статечних козаків чи ангелів, на інших — петриківський розпис та традиційні візерунки. Однак невід'ємними елементами є національні символи та написи «Герої не вмирають», «Молюсь за Україну», «Слава Україні».

Який образ постає у вашій уяві, коли чуєте слово «захисник»? Чи можна Котигорошка назвати захисником?

Ось таким побачили Котигорошка українські художники. Ілюстрації — приклад книжкової графіки.

М. Бекало

А. Василенко

І. Сулима

Ілюстрації до казки «Котигорошко»

Штрихи, лінії, пляма, крапка — засоби виразності у графіці. Інструменти художників-графіків — олівець, туш, пастель, вугілля, а також звичайна чорна ручка.

Створіть графічну ілюстрацію до казки «Котигорошко». Використайте графічні матеріали на вибір.

1

2

3

4

Народна музика завжди відігравала вирішальну роль у розвитку професійної музики. Основу її становлять пісенні та інструментальні мелодії. Опираючись на національні традиції народного мистецтва, композитори створюють свої високохудожні твори, які відображають сьогодення, бо народне мистецтво — це основа професійного мистецтва в Україні.

Слухаємо та аналізуємо.

а) Семен Гулак-Артемівський. Інтродукція до опери «Запорожець за Дунаєм».

У цьому невеличкому вступі до опери композитор зобразив картину літньої природи, використавши теми головних персонажів опери: козака Івана Карася, його дружини Одарки, дочки Оксани та її нареченого Андрія, а також хору селян, що йдуть працювати у поле.

Інтродукція — невеликий вступ до основної частини музичного твору.

Як звучить початкова тема в інтродукції? Який характер всієї інтродукції?

б) Танці з опери «Запорожець за Дунаєм».

Сцена з опери «Запорожець за Дунаєм».
Національна опера України

Семен Гулак-Артемівський (1813–1873)

Композитор-аматор, оперний співак. Автор однієї з перших опер українською мовою — «Запорожець за Дунаєм». Написав водевілі «Українське весілля», «Ніч напередодні Іванового дня», пісні.

Звуковисотний запис мелодії на нотному стані

Проспівайте мелодичний фрагмент відомої вам «Пісеньки Лисички». Нотами записано лише першу половину пісні, другу, орієнтуючись по словах пісні, подумайте самі.

Я ли-сич-ка, я сест-рич-ка не сид-жу без ді-ла.

Я гу-сят-ка пас-ла, по-лю-вать хо-ди-ла.

Розучуємо пісню.

ЦЕ МОЯ УКРАЇНА

Слова А. Камінчука

Музика М. Ведмедері

1. Зацвітає калина,
Зеленіє ліщина,
Степом котиться диво-луна.

Приспів:

Це моя Україна,
Це моя Батьківщина,
Що, як тато і мама, — одна.

2. Нахилилась вербиця,
Щоб напиться водиці,
Заквітчала всю землю весна.

Приспів.

3. І зіркам колискові
Шепчуть хвилі Дніпрові,
Лине музика ніжна ясна.

Приспів.

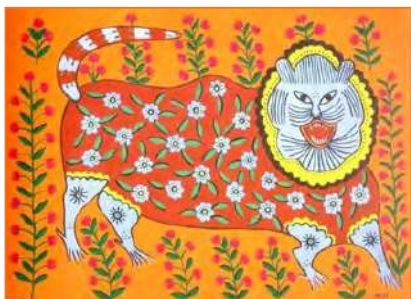

Традиції минулого живуть і сьогодні. У сучасному мистецтві можна побачити традиційні мотиви.

Розгляньте картини. Які характерні ознаки вам допомогли легко здогадатися, що саме українська народна художниця Марія Примаченко є автором цих картин? Чому її твори належать до **примітивного (наївного) мистецтва**?

М. Примаченко.
Тигр сміється

М. Примаченко.
Синій бик

М. Примаченко зображала фантастичних тварин, яких не існує у природі. Є також у неї багато сюжетних картин. Вона створила свій — химерний, загадковий і чарівний світ, черпаючи образи в українському довкіллі та власній уяві.

Під малюнками можна побачити оригінальні підписи, виконані рукою самої Марії Примаченко. Це прислів'я, приказки, притчі та вірші, якими художниця доповнювала свої роботи, розкриваючи змістовне наповнення твору.

М. Примаченко.
Орав Іван край дороги

Перегляньте уривок фільму «Гордість України. Історія художниці Марії Примаченко, яка підкорила Європу».

Чому мисткиню називають гордістю України?

Майстрів сучасного мистецтва надихає висока креативність творів Марії Примаченко. Чи бачили ви речі, оздоблені зображеннями із творів художниці? Розгляньте приклади.

Колекція одягу дизайнерки зі Львова
Оксани Караванської

Компостери у львівських
трамваях

У Києві розпочато роботу над створенням музею просто неба на честь знаменитої української художниці Марії Примаченко, в якому герої її робіт постануть у вигляді незвичайних скульптур, муралів.

Яку сучасну річ ви б прикрасили героями творів М. Примаченко? Одяг чи посуд, чохол для телефону чи сумку? Виріжте з картону шаблон для сумки-майки, придумайте композицію і розфарбуйте її гуашшю.

1

2

3

Тема 14

Наша слава не вмере, не загине

Багато українських народних пісень, що пов'язані з історичним минулим України, несуть у собі енергетику героїчної боротьби народу за свободу та незалежність. У них відчувається велика любов до своєї Батьківщини, мужність та завзяття, готовність до праці та самопожертви. Герої цих пісень — особи, подвиги яких зберігались у народній пам'яті, або ж безіменні герої, пов'язані з конкретними історичними подіями. Яскравим прикладом історичних пісень та дум є «Пісня про Байду». У ній оспівується героїзм та стійкість козака Байди, який потрапив у полон до турків і зазнав страшних тортур, проте не зрадив своєї Батьківщини.

Слухаємо та аналізуємо.

Українська народна пісня «Пісня про Байду».

Байда — герой однієї з найпоширеніших українських народних пісень, узагальнений образ патріота рідної землі, борця проти турецького гніту. В українських народних переказах образ Байди пов'язують з історичною особою XVI століття Дмитра Вишневецького, прозваного теж Байдою. Відомо різні варіанти цієї пісні.

В Ца - ре - гра - ді на ри - ноч - ку
Ой п'є Бай - да мед - го - рі - лоч - ку

та п'є Бай - да мед - го - рі - лоч - ку,
та не день, не ніч - ку, та не го - ди - ноч - ку.

Як ви гадаєте, Байда — це вигаданий персонаж у козацькому колі чи реальний герой тих часів? Яким ви уявляєте цього козака, судячи з характеру пісні?

Знаки, що вказують на подовження тривалості звуків.

Крапка біля ноти

Якщо праворуч від ноти стоїть крапка, то потрібно подовжити її звучання на половину її тривалості.

Четвертну з крапкою витримуйте як $(\text{quarter note} + \text{eighth note})$, а половинну як $(\text{half note} + \text{quarter note})$.

Проспівайте фрагмент мелодії. Ноту з крапкою витримуйте як четвертну та восьму — без перерви.

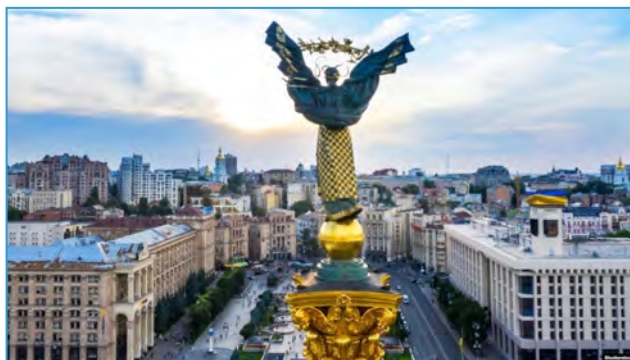

Вже зи - ма у ві - кон - це за - гля - да - є,
всі до - ро - ги сні - гом за - мі - та - є.

Виконайте пісню «Це моя Україна».

Робіть це з почуттям гордості за свій край. Передайте співом патріотичний характер та настрій пісні, а ритмічний супровід придумайте самі.

Наш народ завжди вшановував своїх героїв, які прославляли рідну землю. Про них українці складають пісні, вірші та розповіді, а професійні майстри мистецтв описують їхні подвиги у художніх творах.

Конверт і марка із зображенням
картини І. Марчука
«Скажи мені правду»

Банкноти України

Чому українці гордяться досягненнями людей, зображених на фото? А ким пишаєтеся ви, на кого рівняєтеся? Розкажіть про них у класі.

Пам'ятник Валерію Лобановському
(м. Київ)

Послухайте пісню «Родина» у виконанні Назарія Яремчука. Що символізують образи «високого гілля» та «глибокого коріння» у пісні?

Символом родини, родоvodu вважають Дерево життя. У народному мистецтві цей образ втілюють у витинанках, в орнаментах вишиванок, на писанках, посуді.

Композицію дерева створюють за

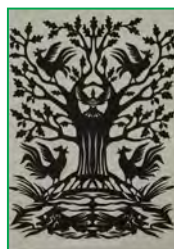
схемою «вазона», якому властива вертикальна симетрія. Дерево життя складається з трьох частин. Верхівка символізує небо. У ній розміщують небесні світила, птахів. Середня частина — земний світ, де живуть люди і тварини. Нижня (коріння) — підземний світ, який уособлює вода, риби, водоплавні птахи.

У якій техніці виконано зображені роботи? Чим вони схожі і чим різняться?

Х. Білоус.
Півники-друзі

О. Пілюгіна.
Дерево життя

Витинанка — вид українського народного декоративного мистецтва. Назва походить від слова «витинати», тобто «вирізати». Це сюжетні чи орнаментальні композиції, ажурно або силуетно вирізані з білого або кольорового паперу. Витинанки бувають одинарні (виготовлені з одного аркуша) та складні (багатокольорові).

Зробіть витинанку «Дерево життя».

1. Доберіть папір і картон, гарні за кольоровим контрастом. Аркуш паперу зігніть навпіл кольором всередину. На одній із половинок олівцем нанесіть малюнок залежно від осі симетрії.
2. Охайно виріжте за малюнком усі елементи композиції.
3. Акуратно наклейте елементи витинанки на картон.

1

2

3

Тема 15

Свята посеред зими

У зимовому обрядовому циклі найбільш поширені колядки та щедрівки. У щедрівках оспівується настання Нового року, побажання на новий урожай та достаток. У колядках домінує мотив вселюдської радості з нагоди появи на світ Божого Сина Ісуса Христа. Групи колядників провідували кожну родину і разом з колядуванням розігрували театралізовану виставу — вертепне дійство.

Композитори, беручи за основу мелодичні теми народних колядок, створювали інструментальні твори, які, за допомогою різних виражальних засобів, набували більш складної форми у різних жанрах і призначалися вже для концертного виконання.

Слухаємо та аналізуємо.

а) Колядка «У Вифлеємі новина».

Г. Галимова. Колядки

б) Василь Барвінський. Фортепіанний цикл «Колядки та щедрівки».

Опишіть характер музики і скажіть, чому інструментальний твір має таку назву.

Наведіть приклади пісенної інструментальності у композиторських творах.

Василь Барвінський (1888–963)

Композитор, піаніст, музичний критик, педагог, диригент. Творив у різних жанрах, крім оперного. Серед найвідоміших творів — «Українська рапсодія», етнографічна картина «Українське весілля», кантати «Заповіт», «Наша пісня, наша туга».

Знаки, що вказують на подовження тривалості звуку

Ліга (або)

У першому випадку ліга об'єднує два звуки, записані різними за висотою нотами. У другому випадку об'єднує у безперервне звучання два звуки однієї висоти.

Розучуємо пісню.

СВЯТО БОЖОГО РІЗДВА

Слова та музика Н. Май

1. За столом уся родина
І до Бога всі слова,
То святкує Україна
Свято Божого Різдва.

Приспів:

І коли зоря на небі
Наче добрий знак зійде,
То у мене і у тебе
В серці віра розцвіте.

2. За столом уся родина,
У молитві всі серця.
То радіє Україна
І за Сина й за Отця.

Приспів.

3. І святкує Україна,
І родина за столом.
То Господь Святий
Єдиний
Душі сповнює добром.

Багата історія, стародавні звичаї спричинили появу в Україні різноманітних культурних традицій. Зима — найбагатша пора року на усілякі святкування, розваги та веселощі.

Які свята новорічно-різдвяного циклу відзначають в Україні? Вам допоможе відповісти «ялинка» слів.

Затамувавши подих, діти чекають подарунків від святого Миколая. Матусі традиційно до свята печуть смачних медових «миколайчиків».

Скористайтесь мережею «Інтернет» і перегляньте легенду про святого Миколая. Про які свої гарні вчинки ви б йому розповіли?

На свята за традицією прикрашають ялинку та оселю. За святковим столом збирається уся родина. На Різдво лунають колядки, а на Новорічні свята — щедрівки. Від хати до хати ходять діти-посівальники. Вони засівають зерном, дякують за прожитий рік і бажають господарям достатку в прийдешньому році.

Розгляньте, які цікаві фестивалі та виставки відбуваються в Україні під час свят зимового циклу. А як святкують у вашому селі чи місті?

Свято пампуха,
м. Львів

Пряникова медова вулиця,
м. Тернопіль

Фестиваль льодових скульптур,
м. Харків

Феєрія новорічного міста,
м. Калуш

Якщо хочете, щоб ваша ялинка виглядала красиво і незвично, подбайте про її оздоблення заздалегідь. Зробити цікаві новорічні вироби дуже легко. Побільше фантазії, трішки уяви — й іграшки готові!

Виготовте новорічні іграшки за зразком.

1

2

3

Перевірте свої досягнення

Пісенна творчість українського народу формувалася і збагачувалась упродовж багатьох віків. Це усний літопис життя народу, нашої Батьківщини, її історія, золотий фонд українського музичного мистецтва.

За допомогою музичного та образотворчого мистецтва людина може передавати свої почуття та враження. Аби зрозуміти зміст картини, важливо збагнути не тільки те, що зобразив художник на полотні, а й яка мета цього твору. А музичний твір буде сприйматися слухачем за умови, якщо композитор зумів передати відповідними засобами виразності образний зміст та внутрішні емоції. Уважно слухаючи музичний твір, ми можемо уявити певні зорові образи, пов'язані з якимись життєвими подіями, картинами природи, зразками образотворчого мистецтва.

Найхарактернішою рисою українського музичного мистецтва є наспівність, мелодизм та яскрава емоційність.

1. Пригадайте фрагменти музичних творів, які ви слухали. Назвіть їхніх авторів.
  - а) «Ой на горі та й женці жнуть»;
  - б) народна дума «Маруся Богуславка»;
  - в) «Гуцульські акварелі»;
  - г) «Баркарола»;
  - д) «Елегія»;
  - е) увертюра до опери «Тарас Бульба».
2. Що їх об'єднує та що різнить?
3. Яка народна пісня лягла в основу створення увертюри до опери «Тарас Бульба»?
4. У якому творі передано героїчний характер козака?
5. Яка роль народних пісень у творах професійних композиторів?

6. Хто є творцем народних пісень?
7. Чим відрізняється народна пісня від авторської?
8. Які найхарактерніші риси народної музики?

Виконайте колядку «Свято Божого Різдва».

Пригадайте й заспівайте колядки та щедрівки, які вивчали у попередніх класах.

С. Панчишин. *Різдво Христове*

Виконуємо фрагмент щедрівки.

При - ле - тів со - кіл до ві - кон - ця. Щед - рий ве - чір,

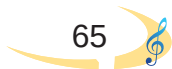

доб - рий ве - чір, доб - рим лю - дям на здо - ро - в'я.

До цих слів придумайте власну мелодію:

Холодніє. Вже сніжок
вкрив дорогу й поріжок.
Ми радіємо сніжку —
ліпим бабу снігову.

Ось уже декілька місяців ви впевнено крокуєте мистецькими стежинами. Перегляньте своє портфоліо. Презентуйте однокласникам та однокласницям роботу, яка викликала у вас найприємніші спогади. Яка техніка виконання найбільше припала до душі?

1. До яких видів мистецтва належать ці твори? Розкажіть друзям про той, який найбільше подобається.

2. Яка композиція є симетричною, а яка — асиметричною?

О. Бурда

Г. Дудар

Н. Дюг

3. Що вам найбільше подобається робити на уроках образотворчого мистецтва? Створіть власний рейтинг занять, починаючи з найулюбленішого.

Малювати, розглядати скульптури і картини, ліпити, вивчати нестандартні техніки малювання, робити аплікації, дивитися відео.

Що б ви хотіли ще навчитися робити? Про що дізнатися?

Новорічно-різдвяні свята от-от завітають у гості. Навкруги снігові замети, дерева і будинки вбралися в тепленькі сріблясті шубки... Як же хочеться милуватися білосніжними зимовими пейзажами не лише надворі, а й поринати в зимову казку щоразу, повертаючись додому.

4. Як мистецтво допомагає створити святковий настрій? Пригадайте різдвяні святкові мелодії, які тоді лунають.
5. Розкажіть про звичаї українців у різдвяний час.

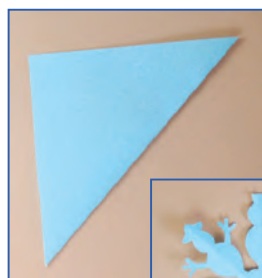

О. Пілюгіна. Коляда. Гобелен

Гобелен — безворсовий килим із сюжетною або орнаментальною композицією.

Виготовте прикрасу для своєї кімнати чи класу. Сніжинка із сніговичками подарує вам гарний настрій. Проявіть фантазію і придумайте власну цікаву ажурну сніжинку.

1

2

3

4

5

Розділ II.

Мистецтво — чарівне вікно у світ

Тема 17

Мистецтво – найвиразніша мова душі людської

Музика як вид мистецтва об'єднує серця людей, збагачуючи духовний світ кожного з нас. Її можна відчутти лише душею і серцем. Вірними помічниками музики є різні елементи музичної мови — мелодія, ритм, темп, динамічні відтінки, тембр та інтонація. Утворюючи безліч сполучень, вони сприяють розкриттю емоційного світу людини, її думок та почуттів. Тому музику розуміють люди різних країн, незалежно від того, де і коли вона була створена.

Слухаємо та аналізуємо.

Левко Ревуцький. «Друга симфонія» (частина 3, фрагмент).

Зверніть увагу на майстерну розробку мелодії української народної пісні «А ми просо сіяли», на якій побудована тема твору. Середній епізод має надзвичайно ліричний характер, який поступово змінюється високим напруженням і глибоким драматизмом. А завершується третя частина симфонії знову першою темою.

Який життєвий зміст прослуханої музики, що відображений через засоби музичної виразності?

Тимчасова перерва у музиці. Паузи

За тривалістю паузи є такими ж, як ноти. Позначаються вони спеціальними знаками.

Ціла нота	Ціла пауза	Половинна нота	Половинна пауза

Четвертна нота	Четвертна пауза	Восьма нота	Восьма пауза

Розучуємо пісню.

ЗИМОНЬКА-ЗИМА

Слова та музика А. Мігай

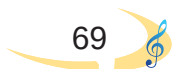
1. Стукає в вікно
Гостя чарівна,
Знов до нас прийшла
Зимонька-зима!

Приспів:

Ой, зима, зимонька-зима,
Затанцює заспіває зимонька!
Ой, зима, зимонька-зима,
Зачарує знову нас зимонька!

2. Вибігла на двір
Весела дітвора,
Сипала сніжком
Зимонька-зима.

Приспів.

У кожного виду мистецтва є своя особлива мова: у музиці — це звуки, у літературі — слова, у живописі — колір, у графіці — лінія, штрих, світлотінь, в архітектурі — об'ємні форми.

Художник має здатність перевтілити власне бачення світу в «мову» мистецтва, вміє виразити думки цікаво, оригінально, схвилювати, зацікавити. В одній картині може бути зображена ціла історія.

Л. Гамарц.
Вкриває білим покривалом

М. Тимченко.
Аж гульк — зима впала

Якою побачили зиму художники? Чи вдалося графіку передати чарівність узорів мороза-морозенка? Яким кольором художник зобразив сніг? Поділіться на групи і придумайте казку «Веселі пригоди зими».

Завітала чаклунка-зима зі своїми холодними чарами. Накрила весь світ широкими білими крильми і зачарувала, зробила його казковим і неповторним, білим-білим...

Послухайте пісню «Зима» Н. Май. Порівняйте зимові настрої, виражені в музиці та на картинах.

Узимку під снігом дерева здаються казковими, чарівними.

Усі дерева в інеї —
У білому, у синьому.
Ростуть димки над хатами
Стовбцями волохатими.

А. Камінчук

Іній — тонкий шар кристаликів льоду на земній поверхні. На відміну від інею, **паморозь** — це пухкі білі скупчення кристаликів льоду, що налипають на гілках дерев, дротах та інших предметах під час сильних морозів і туманів.

Цікаво можна зобразити засніжені дерева за допомогою свічки. Віск залишає на папері невиразний слід, немає яскравості, як від звичайних олівців чи фломастерів. Така техніка малювання свічкою називається **сліпим малюванням**.

Намалюйте зимовий пейзаж «Дерева взимку».

Олівцем легенько намалюйте лінію горизонту, дерева, місяць, зорі. Усі лінії обведіть свічкою, міцно притискаючи її до паперу. Стовбури дерев, місяць щільно замалюйте свічкою. Пагорби зафарбуйте світло-блакитним кольором. Небо зробіть темно-синім або темно-фіолетовим за допомогою широкого пензля.

1

2

3

Україна споконвіку славилась своїми народними умільцями, декоративно-ужитковим мистецтвом, різьбленням по дереву, вишивками, ткацтвом та живописцями. Різьбою українці прикрашали різні побутові дерев'яні речі, вишивкою оздоблювали рушники та одяг, займалися плетінням з ро-гози, розмальовували свої помешкання і при цьому завжди співали пісні, творцями яких самі й були. Вони не знали нотної грамоти, а мелодії пісень та слова запам'ятовували під час співу та передавали в усній формі від батьків до дітей, від сусідів до сусідів, від покоління до покоління.

Т. Аксентович. Коломийка

Іноді спів супроводжувався грою на музичних інструментах. А музиканти-аматори майстерно виконували народні мелодії на вечорницях, у святкові дні та на весіллях на саморобних музичних інструментах. Це були гопачок, аркан, коломийки, голубка, каперуш.

У кожного народу — свої традиції та обряди, відповідно до них створювались пісні й танцювальна музика.

Слухаємо та аналізуємо.

Українські коломийки у виконанні троїстих музик.

Коломийки — пісні жартівливо-танцювального характеру, що виконувались із переспівом під час гуцульських святкувань.

Певну спільність із коломийками мають і пісеньки з танцем у колі: сербські «коло», словенські «каламийки», чеські «до колочка» та болгарські «хоро».

У них, як і в українських коломийках, переспів чергується з музикою й танцювальними рухами.

Гра «Живий металофон»

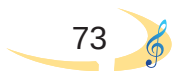
Шість-вісім учнів шикуються за зростом, кожен з них виконує роль одного за висотою звука в звукоряді.

Діти з вчителем співають, у звукоряді кожен запам'ятовує свій звук та його висотне положення. Потім вчитель торкається того чи іншого учня — він співає свій звук звукоряду. Так можна виконати невеликі мелодичні фрагменти з відомих вам пісень.

Наприклад: до – мі – соль – соль – ля – соль, фа – фа – мі – мі – ре – ре – до, соль – мі – фа – фа, фа – мі – мі – ре – до.

Виконайте пісню «Зимонька-зима».

Із давніх-давен у різних народів були свої ігри та іграшки. З їхньою допомогою діти пізнають світ і можуть навіть потрапити в казку. Народні майстри виготовляли іграшки різні за формою, розміром та призначенням.

Українські народні іграшки прийшли з далеких часів, їх виготовляли з різного матеріалу: кісток, дерева, глини. Це були коні, олені, лебеді, пташки та інші. Згодом іграшки шили з тканини, плели з соломи, ліпили з сиру. В давнину іграшки використовували не лише для розваги дітям, а й як обереги від лиха і зла. Поширеними були косівські й опішнянські іграшки, зокрема — свищики.

Сирна іграшка

Розгляньте зображення іграшок. З якого матеріалу вони виготовлені? Які з них належать до народних? Поясніть свій вибір. Які сучасні іграшки вам подобаються?

Майстри й майстрині, створюючи декоративні образи тварин, підкреслюють їхні характерні риси. Часто свої витвори митці прикрашають орнаментами та візерунками. А ще іграшки можна створити з клаптиків паперу, тканини чи природних матеріалів.

Лялька-мотанка

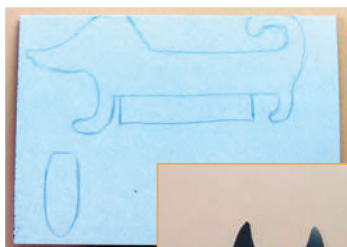

Що ви знаєте про ляльку-мотанку?

Виготовте з картону та ниток іграшку «Такса у светрі».

Цікаво знати! Такса — найменша серед мисливських собак, та водночас найхоробріша і найкмітливіша. У неї коротенька шерсть, тому вона інколи мерзне.

1

2

3

4

Аркуш картону згинаємо навпіл і за допомогою шаблона вирізаємо заготовку. Дві смужки паперу, що внизу тулуба собаки, накладаємо одна на одну і скріплюємо. Отриманий тулуб почергово обмотуємо нитками різного кольору. Із паперу вирізаємо та приклеюємо вуха, носик, очі.

Розпитайте у своїх родичів чи інших близьких про улюблену іграшку їхнього дитинства. Чи збереглася вона донині? Поділіться цікавими спогадами з друзями у класі.

Тема 19

Мистецтво — спільна мова народів світу

Аматорський хоровий колектив «Любава» (Волинська область)

Найпоширеніша форма вокальної музики — пісня. Вона поєднує словесний та музичний образи. Народні пісні тісно пов'язані з трудовою діяльністю людини, її побутом та відпочинком. Більш поширеним видом виконавства масової пісні є хоровий спів. Це спільні риси народної вокальної та хорової культури різних народів, що допомагають зрозуміти їхню музичну мову.

Слухаємо та аналізуємо.

а) **Українська народна пісня «Дударик» в обробці М. Леонтовича.**

Композитор збагатив народну мелодію, що побудована на трьох за висотою звуках, різними підголосками, зробивши її більш сучасною та привабливою.

Як у пісні передано смуток за людиною, якої вже нема?

б) **Білоруська народна пісня «Бульба».**

Що відрізняє білоруську пісню від української та що їх поєднує?

Обробка пісні — це видозмінення і збагачення мелодики шляхом різних ритмічних та мелодичних перетворень.

Микола Леонтович (1877–1921)

Композитор, диригент. Його хорові обробки народних пісень («Щедрик», «Дударик») є неперевершеним зразком хорового аранжування й виконуються українськими та зарубіжними колективами світу.

Тактуємо на 2

Рівномірно і ритмічно стукає годинник — тік-так, тік-так. Відтворення ритмічної пульсації називають **тактуванням**. Перша доля у такті сильна, друга — слабка. Тому помах руки на першу долю сильніший — вниз, а на другу слабший — догори.

Розучуємо пісню.

ШВИДКІ САНЧАТА

Слова та музика І. Танчака

1. Мчать на саночках із гірки
непосиди-хлопчаки,
розбишаки і дражнилки,
і завзяті смільчаки.

Приспів:

Гей, вітерець, гей, пустунець,
нас наздоганяй.

Гей, морозець, гей, морозець,
щічки не щипай.

2. Шубки, теплі рукавички
одягла на них зима.
Із хлопчиськами на санках
забавляється сама.

Приспів.

3. А сьогодні зняли шубки,
відклали і саночки.
Під ялинкою танцюють
черевички-каблучки.

Приспів.

4. Від морозу, снігу, льоду
межі радості нема.
Це канікули веселі
всім дарує нам зима.

Приспів.

ЗМІСТ

Розділ І.

Мистецтво мого народу

Музичне мистецтво

Образотворче мистецтво

4	→ Тема 1. Державні символи України	←	6
8	→ Тема 2. Українські мотиви у творах мистецтва	←	10
12	→ Тема 3. Край, в якому ти живеш	←	14
16	→ Тема 4. Краса української природи у творах мистецтва	←	18
20	→ Тема 5. Співці рідної природи	←	22
24	→ Тема 6. Осінні настрої	←	26
28	→ Тема 7. Козацькому роду нема переводу	←	30
32	→ Тема 8. Із чистих джерел народної творчості	←	34
36	→ Тема 9. Різні барви у природи	←	38
40	→ Тема 10. Світ очима людей мистецтва	←	42
44	→ Тема 11. Історія народу в мистецьких творах	←	46
48	→ Тема 12. Героїзм у мистецтві	←	50
52	→ Тема 13. Національні традиції та сучасність	←	54
56	→ Тема 14. Наша слава не вмере, не загине	←	58
60	→ Тема 15. Свята посеред зими	←	62
64	→ Тема 16. Мистецтво мого народу <i>Перевірте свої досягнення</i>	←	66

Розділ II.

Мистецтво — чарівне вікно у світ

Музичне мистецтво

Образотворче мистецтво

68	→ Тема 17. Мистецтво — найвиразніша мова душі людської	←	70
72	→ Тема 18. Народне мистецтво — складова культури народу	←	74
76	→ Тема 19. Мистецтво — спільна мова народів світу	←	78
80	→ Тема 20. Аматорське народне мистецтво	←	82
84	→ Тема 21. Звучи, рідна мово!	←	86
88	→ Тема 22. Зачаровує гармонія звуків	←	90
92	→ Тема 23. Мистецтва рукотворний світ	←	94
96	→ Тема 24. Зустрічаємо весну	←	98
100	→ Тема 25. Календарно-обрядова тема у творах мистецтва	←	102
104	→ Тема 26. Я люблю свою країну — Україну	←	106
108	→ Тема 27. Мистецтво єднає світ	←	110
112	→ Тема 28. Спільні риси у мистецтві різних народів	←	114
116	→ Тема 29. Національні риси у мистецтві	←	118
120	→ Тема 30. У світі гармонії	←	122
124	→ Тема 31. Цікавий світ навколо нас	←	126
128	→ Тема 32. Єдність слова, мелодії та живопису	←	130
132	→ Тема 33. Мистецтво — творча окраса духовної культури кожного народу	←	134
136	→ Тема 34. Мистецтво — чарівне вікно у світ	←	138
	<i>Перевірте свої досягнення</i>		
140	Музичний додаток		